

Mezi revoltou a autocenzurou

Případ *Slezských písní* Petra Bezruče
Michal Kosák

Hned několik interpretací, které se objevily již po prvních časopiseckých otiscích Bezručových básní v roce 1899, spojovalo dílo básníka s nacionální, sociální, a tedy politickou revoltou, anarchistickým gestem a s výzvou k přímé akci. Konsekventním protějškem k textům neseným touto stylizací byl institucionální přímý postih vyvolávající u redaktora a autora obavy z nových cenzurních zásahů, kterým se oba v dalším snažili svým postupem předejít. Obraz autora byl tedy již od jeho debutu rozepjat mezi nepokrytě odbojnou a odvážnou stylizací na jedné straně a bázlivou, úhybnou strategií na straně druhé.

Jednotlivé případy cenzury díla Petra Bezruče a s nimi související postupy, které uvádíme, tvoří samostatná a v mnohém nestejnorodá dějství. V následující případové studii se tedy nejprve věnujeme konfiskaci úvodní sady básní Petra Bezruče (1899), v další části pak přípravě *Slezského čísla* v souvislosti s imunizací postižených básní (1902) a nakonec především přípravě bibliofilských vydání *Slezských písní* (1909 a 1911). Z pohledu cenzurní problematiky sledujeme nejen samu konfiskaci, ale i to, jak autor spolu s redaktorem zkoušeli a odhadovali normu přijatelného v systému následné cenzury a jak tento vlastní konstrukt cenzurních norem působil na tvorbu Petra Bezruče, jak tedy Bezruč, slovy D. S. Lichačova, v „oněch těsných hranicích [...] ‚tvořil“.¹ Pohyb od konfiskace přes následné redakční a autorské kroky k autocenzurní praxi doprovází ale narůstající míra pojmové difuze, od cenzury jako zjevného projevu úředního dozoru až k autocenzurním jevům, jež jsou v různých kontextech chápány jako vynucené a jež lze též interpretovat jako projevy autorské strategie.

Dlouhé stíny konfiskace

Začátky publikační činnosti Petra Bezruče, spojené mimo jiné i s cenzurou, byly již opakovaně popsány,² a proto je rekapitulujeme jen stručně. Ze dvou prvních zásilek, odeslaných 16. a 25. (?) ledna 1899, vybral redaktor Jan Herben pro beletristickou přílohu týdeníku *Čas* tři básně: *Den Palackého*, *Škaredý zjev* a *Jen jedenkrát*, tištěnou nejprve pod římskou číslicí III,³ později jako *Zkazka*.⁴ Ze strachu před cenzurou a případnými soudními spory s osobami, které byly v básních jmenovány,⁵ provedl redaktor sám o sobě, i když s Bezručovou

1) Dmitrij Sergejevič Lichačev: „Úloha estetického hodnocení při přípravě kanonického textu literárního díla“, přel. Břetislav Štorek, *Česká literatura* 14, 1966, č. 1, s. 12–20, zde s. 16.

2) Srov. např. knihu Ivana Herbena *Zrození básníka. Petr Bezruč vstupuje do literatury*, Praha, ELK [1938], nebo přednášku Miroslava Červenky „Bezručovy první zásilky Času“, in též: *Textologické studie*, eds. Michal Kosák, Jiří Flaišman, Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR 2009, s. 183–192.

3) Petr Bezruč: „III“, *Čas. Beletristická příloha k politickému týdeníku* 4, 1899, č. 4, 11. 2., s. 25–26.

4) Petr Bezruč: „Zkazka“, *Čas. Beletristická příloha k politickému týdeníku* 4, 1899, č. 4 [po konfiskaci opravené vydání], 18. 2., s. 30–31.

5) K motivacím redakčních zásahů srov. též Bezručovo hodnocení ve výsleších z 22. a 23. listopadu 1915,

bianco autorizací,⁶ změny v básních *Den Palackého* a *Škaredý zjev*. Herben v obou básních nahradil spojení „Rotšild a Gutman a Laryšové“, respektive „Rotšild a Gutman, gróf Laryš a Vlček“ zněním „židé a hrabata slavných rodů“, respektive „židé a hrabata slavní“ a též spojení „jasný vévoda Géro“ zněním „jasný vévoda říšský“. Tyto úpravy však cenzuře v důsledku nezabránily, naopak cenzura od nich svůj zásah odvozovala. V odůvodnění otištěném v pátém čísle *Času* 25. února 1899 čteme, že „v závadných člancích podněcuje se k zášti proti židům, pak proti šlechticům, tudíž jednotlivé třídy společnosti (§ 302 tr. z.), mimo to se najmě v místech, kde řeč jest o vévodovi říšském, haněním porušuje se [sic] úcta k jednomu členu domu císařského (§ 64 tr. z.)“.⁷ Změny v textu, které se nakonec z pohledu odhadované cenzurní normy ukázaly jako špatně zacílené, přitom Herben v dopisu Bezručovi z 1. března 1899 komentoval takto: „Chtěl jsem oči její [tj. cenzury, MK] odvrátit od vévody Géra tím, že jsem vymazal (uznávám, že na úkor básně) jména Rotšildů, Vlčků, Gutmanů a Laryšů. Nic platno.“⁸ Paralelní je též Herbenova obava sdělená v dopisu Bezručovi z 27. března 1899: „V příští beletristické příloze pokusím se vyrazit s několika dalšími básněmi Vašimi. Bojím se, že nám je zase seberou. Já bych od Vás rád věděl, nežijí-li některé z osob, které jste zvěčnil. Bernard Žor např.?“⁹

Pravděpodobně též z důvodu cenzurního zásahu nebyl první otisk Bezručových básní výrazněji recipován – v čísle z 11. února, jež bylo cenzurou zabaveno, stály původně všechny tři básně na výrazném místě v čele přílohy, zato v opraveném vydání z 18. února byla zbývající jediná nekonfiskovaná báseň *Zkazka* přesunuta na méně nápadné místo uvnitř listu. Většího ohlasu tak došly až publikace z dubna¹⁰ a z června 1899,¹¹ kdy bylo v *Beletristické příloze Času* zveřejněno osm, respektive devět básní. Fakt konfiskace nebyl v tištěných ohlasech z první poloviny roku 1899 zmiňován. Výtisk přílohy s konfiskovanými básněmi byl však Herbenem distribuován v okruhu spolupracovníků listu, a skutečnost postihu tak zaznamenal, spolu s příznivým hodnocením Bezručovy poezie, například Josef Svatopluk Machar, který v dopisu z 19. února 1899 J. Herbenovi píše: „Ten konfiskovaný Váš Beskydák má talent. Jsem Vám vděčen za to, že Jste mi jej poslal.“¹² S výtiskem obsahujícím cenzurované básně musel pracovat i Jaroslav Tůna, pravděpodobný autor nepodepsaného článku otištěného v *Moravské revui* 1. března 1899, v němž je básník

přetištěno in Břetislav Pračka, Oldřich Králík, Jaromír Dvořák (eds.): *Bezručův proces. Dokumenty k Bezručově věznění za první světové války*, Ostrava, Krajské nakladatelství 1962, s. 103, 161.

6) Srov. v dopisu Petra Bezruče Janu Herbenovi 25. 1. 1899, in Břetislav Štorek (ed.): „Listy Petra Bezruče Janu Herbenovi“, *Časopis Moravského muzea, vědy společenské* 63, 1978, s. 119–174, zde s. 125.

7) „Jménem jeho Veličenstva Císaře...“, *Čas. Beletristická příloha k politickému týdeníku* 4, 1899, č. 5, 25. 2., s. 33, přetištěno in B. Pračka, O. Králík, J. Dvořák (eds.): *Bezručův proces*, cit. dílo, s. 73, či Petr Bezruč: *Jen jedenkrát. Zásilký Času 1899–1914*, [ed. Miroslav Červenka], Praha, Československý spisovatel 1980, s. 38.

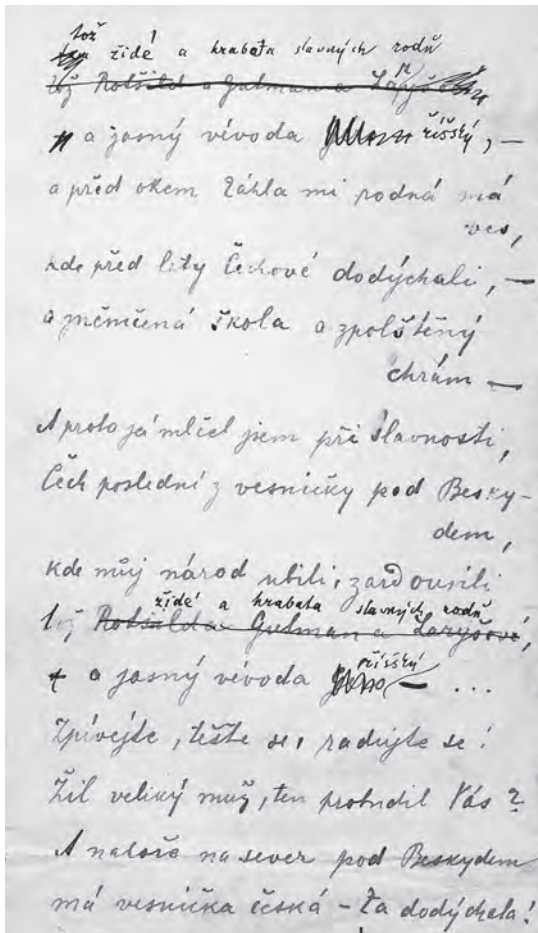
8) Jan Herben Petru Bezručovi 1. 3. 1899, in Jaromír Dvořák (ed.): *Slezské písně v korespondenci. 1898–1918*, Praha, Odeon 1967, s. 16.

9) Jan Herben Petru Bezručovi 27. 3. 1899, tamtéž, s. 18.

10) „Písně Petra Bezruče“, *Čas. Beletristická příloha k politickému týdeníku* 4, 1899, č. 8, 8. 4., s. 57–59. Přetisk dvou básní z dubnového otisku v rámci sešitu *Petr Bezruč zpívá svým milým krajanům na Těšínsku*, Praha, Odra 1899, je opatřen poznámkou, že se jedná o otisk z *Času*, uvedenou mimo jiné kvůli odvrácení nebezpečí konfiskace. Srov. k tomu též dopis Petra Bezruče Vojtěchu Preissigovi 29. 11. 1907 in J. Dvořák (ed.): *Slezské písně v korespondenci*, cit. dílo, s. 121.

11) „Písně Petra Bezruče“, *Čas. Beletristická příloha k politickému týdeníku* 4, 1899, č. 12, 3. 6., s. 89–91.

12) Literární archiv Památníku národního písemnictví (LA PNP), Jan Herben, Josef Svatopluk Machar Janu Herbenovi 19. 2. 1899.

Zásahy do básně Den Palackého V textu básně *Den Palackého* Jan Herben škrtl slova „Rotšild a Gutman a Laryšové“ a nahradil je spojením „židé a hrabata slavných rodů“, u formulace „jasný vévoda Géro“ bylo vlastní jméno nahrazeno adjektivem „říšský“.

Zdroj: LA PNP, Petr Bezruč, rkp. vlastní.

Markýz Géro z dubna 1899, *Par nobile* z června 1899 a v *Poli na horách* z února 1900 (poslední tři básně byly otištěny až v roce 1909), a nakonec ještě v básni *Osud* z června 1899, tištěné až v roce 1919. Spojení „markýz Géro“, vytvořené zprvu s ohledem na cenzuru, vstoupilo i do tvůrčího horizontu básníka a nadále se podílelo na charakteru jeho tvorby.

charakterizován prostřednictvím veršů ze zabaveného *Škaredého zjevu*: „Petr Bezruč / porobeného národa bard.“¹³ V *Tůnově* textu se nejen obsáhle cituje z cenzurního výnosu, ale současně se indiskrétně uvádí, že autor konfiskovaných básní pochází z Brna. Bezruč však, pokud víme, na *Tůnovu* poznámku oslabující jeho inkognito ve své korespondenci nereagoval.

Na cenzurní zásah odpověděl Bezruč náhradou *Škaredého zjevu* novou básní, jak dosvědčuje formulace v jeho dopisu Janu Herbenovi z 29. března 1899: „*Škaredý zjev* jsem parafrázoval ve dvou básních pod názvem *Já*, pošlu barzo.“¹⁴ Text prvních dvou částí básně *Já* odkazuje na konfiskovaný *Škaredý zjev* přímo shodným veršem „já Petr Bezruč, od Těšína Bezruč“, liší se však mimo jiné snížením konkrétnosti invokativy – místo cenzurou postižených „židů a hrabat slavných“ jsou v básni *Já* „bohatci cizí mi víry“ a „mužové, vážní a mocní“. S oslabením určitosti výpadu souvisí i další posun anoncovaný v Bezručově dopisu Herbenovi ze 17. února 1899: „Proč jste škrtl slovo Gero? Budu vévodu teď nazývat markýzem, – to přece projde cenzurou.“¹⁵ Tuto změnu šlechtického titulu na nerakouský promítl autor též do podoby textu básně *Setkání*, tištěné časopisecky v roce 1899. Dále toto spojení uplatnil v básních *Maryčka Magdónova*, *70.000*, *Návrat*, *Z Ostravy do Těšína*, uveřejněných poprvé opět hned v roce 1899, potom v básních

13) [Jaroslav Tůna]: „Brněnské literární novinky“, *Moravská revue* 1, 1899, č. 5, 1. 3., s. 161.

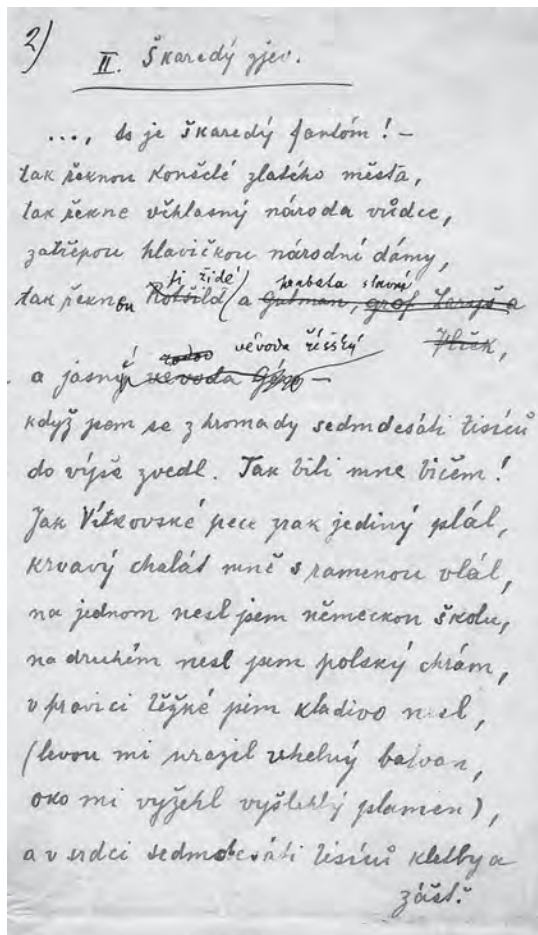
14) Petr Bezruč Janu Herbenovi 29. 3. 1899, in B. Štorek (ed.): „Listy Petra Bezruče Janu Herbenovi“, cit. dílo, s. 130.

15) Petr Bezruč Janu Herbenovi 17. 2. 1899, tamtéž, s. 126.

Cenzurní opatření mělo též dopad na volbu označení dalších osob zmiňovaných v básních. Spolu se jmenovaným *Setkáním* byla v zásilce ze 17. února 1899, v níž Bezruč poprvé reagoval na konfiskaci, i báseň *Michalkovice*. Ta je v jistém smyslu ezopská,¹⁶ psaná jakoby na námět z římských dějin, nicméně již název odkazuje k další významové rovině, kterou Bezruč Herbenovi objasnil slovy „Etiop Pól v *Michalkovicích* je vrchní inženýr Godek“¹⁷ – o něm se psalo v dobovém místním tisku jako o „zuřivém Poláku“ usazeném v Michalkovicích. Pro redaktora a pražskou cenzuru, kteří nebyli obeznámeni s místními poměry, a tedy i pro čtenáře mimo Slezsko zůstal tento význam skryt. Přesto nesoulad názvu a námětu upozorňoval i tak na alegorické čtení textu, v němž jsou postavy Tráka Germána a Etiopa Póla prostě ztotožněny se zástupci německého a polského národa.

Další příklad poskytuje Bezručův dopis Herbenovi z 1. března 1899: „Nevím, zdali Jste je [tj. zaslané básně, MK] nehodil do koše, ale myslím, abyste tu s názvem *Kdo na moje místo?* na každý pád škrtl. Když jsem četl konfiskační rozhodnutí a tam se mluví o zášti proti židům a šlechticům – a v té básni je zas pasus o nich – jak už psát?“¹⁸ Varianty jmen se projevují sice nejmasivněji až ve vydání z června 1911 (viz dále), nicméně odklon od konkrétnosti v označování žijících osob je vidět i ve složení druhé velké skupiny básní otištěné v *Čase* v červnu 1899, nemluvě o vzrůstající četnosti zastíracích označení (např. „cizí“), která se objevují v nových textech (viz již zmíněnou báseň *Já*).

Jinak zaměřený je redakční škrť veršů „Ten, kdo své ženě věří / a svému vrahu, ten zaslouží vždycky / jen ránu do srdce!“ v básni *Jen jedenkrát*. Jeho motivace byla v první

Zásahy do básně *Škaredý zjev* V básni *Škaredý zjev* Jan Herben zasáhl na pátém a šestém řádku úvodní strofy, jeho zásahy však cenzuře nezabránily, naopak toto místo bylo příčinou konfiskace.

Zdroj: LA PNP, Petr Bezruč, rkp. vlastní.

16) Srov. Lev Losev: „Ezopský jazyk jako literární systém“, přel. Stefan Segi, in Tomáš Pavlíček, Petr Piša, Michael Wögerbauer (eds.): *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*, Brno, Host 2013, s. 251–284.

17) Petr Bezruč Janu Herbenovi 17. 2. 1899, in B. Štorek (ed.): „Listy Petra Bezruče Janu Herbenovi“, cit. dílo, s. 126.

18) Petr Bezruč Janu Herbenovi 1. 2. 1899, tamtéž, s. 127–128.

řadě etická, jak vyjasňuje Herbenův dopis z 24. ledna 1903: „Ještě se jedná o jednu choulostivou vložku: ve *Zkazce* jsem kdysi vynechal asi 3 hrozné verše. Schvalte to. Byly náramně drsné a zlé.“¹⁹ I tento škrť Bezruč v dalších otiscích akceptoval. Je tedy patrné, že se v Herbenových redakčních zásadách motivace prostupují a nejsou bezpečně odlišitelné.

Tento rys překrývání a nejednoznačnosti motivací redakčního vstupu lze ještě jasněji doložit u básně *70.000*. Herben měl i pro další zásahy důvěru autora, který ho ještě v dopisu ze 14. února 1899 žádal, aby „škrťl vše, co by mohlo vésti ke konfliktu s cenzurou [...] příště korigujte vždy, jak chcete“.²⁰ Sám pak Bezručovi 23. dubna 1899 napsal:

Vmýšlím se v úlohu státního nadvládního [tj. zástupce, MK] a také trochu literárního profesora.

1) V básni *70.000* radím vynechat druhou sloku. Mluvím jako státní nadvládní. Jako profesor bych poznamenal také, že poslední verš „V odvěť vrah“ je trochu jako přilepen.²¹

Básník sice poslal redaktorovi počátkem června 1899 nové znění druhé sloky, tomu se však v důsledku chyby administrátora dostal návrh do rukou až po vytištění básně, kde byl tento úsek textu vynechán. Bezruč v dalších publikacích vypuštění akceptoval a nevrátil se ani k rukopisnému a potenciálně nebezpečnému znění, ani k nově navržené podobě textu ve zmíněném dopisu.

Podobná dopisová výměna proběhla též u básně *Z Ostravy do Těšína*. Herben v listu z 23. dubna 1899 vyjádřil pochybnost nad verši „Zlatou botku líbá jemu / ten vzor slezský byzantismu“ a připsal k nim: „Tohle mi zní trochu **novinářsky**. Ten byzantismus totiž. A zase je to i nebezpečné. A kdyby i ušlo [konfiskaci, MK], poslední sloka je těžce sestrojena.“²² Bezruč opět navrhl nové znění likvidující podle Herbena nebezpečný publicismus, avšak pro zmíněnou chybu redakčního úředníka nebyl jeho dopis doručen včas. Herben báseň publikoval i s tímto dle něj ožehavým místem, které pak v textu po drobné úpravě v knižním *Slezském čísle* („slezský vzor byzantinismu“) zůstalo i později.

Z Bezručových sdělení vyplývá, že se při úpravě textu jeho záměr přirozeně vyvíjel, v důsledku toho se tak setkáváme s několika různě motivovanými konkurenčními intencemi, o nichž autor s redakcí vyjednával. Současně se potvrzuje, že konfiskace dvou básní v první zásilce *Času* autora už od počátku vedla k různým postupům maskujícím přímou adresnost sdělení. Z Herbenových dopisů zase plyne, že nelze vždy jasně odlišit motivace, a tedy ani role, které redaktor přijímal od cenzora či od kritika – ukazuje se naopak jejich spojitost.²³ Přesto si lze z citovaných vyjádření učinit obraz, jak si autor a redaktor

19) Jan Herben Petru Bezručovi 24. 1. 1903, in J. Dvořák (ed.): *Slezské písně v korespondenci*, cit. dílo, s. 49. Paralelní je Bezručovo hodnocení světónázoru redaktora Jana Herbena a charakteristika následného opatření ve věci básně *Papírový Mojšl* v dopisu ze 17. února 1904: „Nedávno jsem našel bezmála hotovou báseň z minulých let – historii jednoho žida, o níž nemám na omluvu nic jiného říci, než že je pravdiva... Snad ji pošlu – ale Vy jste feminista – brkla by asi u Vás.“ B. Štorek (ed.): „Listy Petra Bezruče Janu Herbenovi“, cit. dílo, s. 159.

20) Petr Bezruč Janu Herbenovi 14. 2. 1899, in B. Štorek (ed.): „Listy Petra Bezruče Janu Herbenovi“, cit. dílo, s. 126.

21) Jan Herben Petru Bezručovi 23. 4. 1899, in J. Dvořák (ed.): *Slezské písně v korespondenci*, cit. dílo, s. 22.

22) Tamtéž.

23) K tomu srov. Richard Burt: „(Ne)cenzurování pod drobnohledem: fetiš cenzury v raném novověku a v současné postmoderní době“, přel. Zdeněk Beran, in T. Pavlíček, P. Piša, M. Wögerbauer (eds.): *Nebezpečná literatura?*, cit. dílo, s. 332–361.

na základě svých předpokladů, zkušeností či dobového úzu projektovali (či se pokoušeli projektovat) oblast jevů potenciálně markantních pro cenzuru. Jejich mlhavé dohady pak vytvářely další znejišťující tlak, který byl patrně vlastním motorem redakčně-cenzurních a autocenzurních úprav textu.

Mdlé výsledky imunizace

V roce 1902 došlo k imunizaci cenzurovaných básní *Den Palackého* a *Škaredý zjev*. Interpelace, předložená 18. listopadu ve schůzi říšské rady poslancem za sociální demokracii Josefem Hybešem, byla formulována jako stížnost na rozsah konfiskační praxe pražského státního zastupitelství.²⁴ Básně zde byly uvedeny ve volném překladu prózou i s doslovným převodem spojení, jež dalo podnět k zákroku („so sagen die Juden und berühmten Grafen und der durchlauchtigste Reichsherzog“). Otištěny byly přesto až mnohem později: *Den Palackého* v roce 1908²⁵ a *Škaredý zjev* jako celek až v rámci *Dodatků k Slezským písním* v roce 1910 (vročení 1909). Už předtím však Herben otiskl pět úvodních, cenzurním zásahem nepostižených veršů *Škaredého zjevu* v *Čase* 25. ledna 1900 a šest závěrečných veršů je zase základem Herbenova textu, jenž předchází oddílu *Básník ve Slezském čísle*.

Na iniciativu k imunizaci vzpomínal v knize *První překlad Bezručových básní* Josef Nováček, který k ní dal podle svých slov prostřednictvím spolužáka Vlastimila Tusara popud.²⁶ Podle Nováčka byl přitom redaktor Herben o provedené imunizaci informován, a mohl tedy básně volně tisknout. To, že Herben publikaci také zvažoval, potvrzuje nakonec jeho nově nalezený náčrt uspořádání časopiseckého *Slezského čísla* z konce roku 1902, kde báseň *Den Palackého* spolu s jinými básněmi (např. *Kovkop*), jejichž případné publikování vzbuzovalo u autora obavy, figuruje.²⁷ Přesný důvod, proč byla báseň nakonec z rozvrhu bloku vyřazena, neznáme. Můžeme uvažovat o ohledech redaktora k Bezručovu strachu z právních, disciplinárních (tj. profesních) a osobních dopadů, jaké by mělo rozpoznání reálných, dosud žijících osob zachycených v básních nebo odhalení podryvných významů, jež byly podle autora zřejmé adresátům ve Slezsku.²⁸ Snad právě pro tyto obavy byly do časopiseckého *Slezského čísla* zařazeny většinou básně, které již byly publikovány a nevyvolaly cenzurní zásah. Z dosud netištěných sem byly pojaty pouze *Hanácká ves*, *Kyjov* a *Ondráš*, tj. čísla nesená spíše osobní a národní rezignací. Podobný úzus charakterizuje i knižní *Slezské číslo*, na jehož podobě se již autor zčásti podílel. Z deseti nově

24) Srov. „Interpellation des Abgeordneten Hybeš und Genossen an der Herrn Ministerpräsidenten als Leiter des Justizministeriums bezüglich der Confiscation von zwei Gedichten des Dichters Bezruč von Seite der Prager Staatsanwaltschaft“, in *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes im Jahre 1902, XVII. Session*, Wien, Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei 1902, sv. 18, s. 15759–15760.

25) *Ostravský deník* 8, 1908, č. 172, 29. 7., s. 1.

26) Josef Nováček: *První překlad Bezručových básní. Z dějin rakouské censury*, Praha, J. Nováček 1927.

27) LA PNE, Jan Herben, rkp. vlastní.

28) Srov. např. Bezručův dopis Haně Kvapilové 2. 12. 1902, později pak dopisy Josefu Svatopluku Macharovi (konec roku 1907), Vojtěchu Preissigovi 29. 11. 1907, 17. 1. 1908, 25. 4. 1908, 1. 5. 1908, 20. 6. 1908, Antonínu Pírkovi 28. 10. 1909, 7. 3. 1910, Antonínu Mackovi 24. 1. 1911, 3. 2. 1911 (?), vše in J. Dvořák (ed.): *Slezské písně v korespondenci*, cit. dílo, s. 65, 74, 120, 122, 123, 125, 126, 104, 107, 84, 86.

přidaných básní zde byly pouze *Pětvald I*, *Chycený drozd*, *Paskovské rybníky* a *Čtenáři veršů* tištěny poprvé.

Proti náčrtu *Slezského čísla* působí tedy časopisecké i knižní *Slezské číslo* mnohem krotčeji. Při přípravě knižního vydání, k níž bohužel není známa žádná obsažnější korepondence mezi Janem Herbenem a autorem, však Bezruč ve svých úpravách nejen reagoval na varianty navržené redaktorem, rozšířil text o několik slok a novými variantami posiloval i dialektovou rovinu („nedělal“ upravuje na „nerobil“, „matka“ na „robka“), ale též již podnikl změny, které bývají někdy považovány za autocenzurní. To se týká především básně *Opava*, kde básník změnil konec verše „Vidím vát prapory na věžích zrádného města“ na „[...] bílého města“. Pojetí geneze této varianty jakožto autocenzurní strategie se poprvé objevilo u Oldřicha Králíka, který (bez další argumentace) hodnotil tuto změnu jako důsledek „starostlivosti asi přehnané před zásahem cenzury“.²⁹ V pozdější Králíkově interpretaci byla změna v básni *Opava* hodnocena již jako výsledek několika různých autorských motivací, především jako důsledek nivelizace původního tvůrčího činu. Tu do starších básní vnášel podle Králíka básník v nové a zcela odlišné tvůrčí etapě, neslučitelné s „vlastní“ tvorbou Petra Bezruče, tedy v období, kdy se Bezruč podepisoval jako Smil z Rolničky.³⁰ Autocenzurní motivace je zde ale obtížně verifikovatelná, respektive jako autocenzuru ji lze vnímat snad pouze v rámci Králíkovy koncepce založené na estetickém diferencování obou tvůrčích period.

Existovala též knižní podoba *Slezského čísla* odpovídající složením časopiseckému otisku, tj. bez čtyř nově pojatých básní. Její původ vysvětluje Jarmil Krecar jakožto reakci *Času* na inzeráty Josefa Richarda Vilímka, v nichž nakladatel oslovoval autora s nabídkou na knižní vydání básní. Redakce *Času* se podle Krecara snažila uspíšit vydání a již v roce 1899 předložila takto sestavený celek jako povinný výtisk cenzurním orgánům. Poznámku končí Krecar konstatováním „Cenzura nekonfiskovala sice nic, ale tehdejšího cenzora zajímaly poslední dvě sloky z básně *Ostrava* a markýz Géro v básni *Z Ostravy do Těšína*“,³¹ kde snad cenzurní posuzovatel uvažoval o konfiskaci, ale nakonec ji nenavrhl. Z nově nalezeného náčrtu časopiseckého *Slezského čísla*, který jasně odkazuje ke konci roku 1902, je ale zřejmé, že tento tisk musel vzniknout až v návaznosti na časopisecké *Slezské číslo*, patrně někdy na začátku roku 1903. Stejně složení, tj. bez čtyř básní a s názvem *Zkazka* pro báseň *Jen jedenkrát* má ostatně i přípravný tisk *Slezského čísla* (uložený v Památníku Petra Bezruče v Opavě, Bezručovský archiv), který Bezruč pro knižní vydání korigoval.

Vraťme se ale k dobovému hodnocení sbírky. Tehdejší diskuse okolo *Slezského čísla* obsahovala nově téma nebezpečí konfiskace, a to i přesto, že nejuťočnější básně vyzývající nezakrytě k přímému odporu, mezi něž patřily i obě konfiskované a následně imunizované básně, nebyly do sbírky zařazeny. Zdůrazňovala se osobní odvaha pseudonymního (!) autora a neúhybnost básnického vyjadřování, tedy takříkajíc motivy buřičství, jež tvoří pouze jeden z polů básníkova obrazu. Tyto motivy konkurovaly obrazu autora, který

29) Oldřich Králík: *Text slezských písní*, Ostrava, Krajské nakladatelství 1963, s. 84. K tomu srov. též pasáž v knize Drahomíra Šajtara *Prameny slezských písní*, Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1954, s. 179.

30) Srov. Oldřich Králík: „Slezské písně a jejich vývoj“, in Petr Bezruč: *Slezské písně Petra Bezruče. Historický vývoj textu*, eds. Oldřich Králík, Viktor Ficek, Ladislav Pallas, Ostrava, Profil 1967, s. 7–73, zde s. 60.

31) Kr. [= Jarmil Krecar]: „Editio princeps Slezského čísla“, *Vitrinka* 7, 1929/1930, č. 2, s. 56.

v konfrontaci s možností cenzurního zásahu či dalších důsledků hlavně taktizoval a zahaloval ostrost a adresnost vyjádření stylistickým důvtipem či hádankami.

Takovou ezopskou hříčkou je například báseň *Dva hrobníci*, kterou Bezruč otiskl pod pseudonymem Neznámý.³² Zde si měl čtenář za autorovy výpustky v rýmových pozicích veršů doplnit příjmení Adolfa Hoheneggera a Rudolfa Walchera Uysdala: „Žil bych bohat jako Midas, / bez starosti jako négr, / jenom umět kohos šlapat, jen mít jméno? – // Chodil bych jak krásné jitro, / jako kos bych sobě hvízdal, / jenom kdybych přišel z Modré / a měl jméno? – –“ Dodání ztajených jmen do básně předpokládalo čtení obeznámené s poměry ve Slezsku – Herbenovi autor řešení doplňku musel v dopisu z 28. dubna 1899 objasnit:

Prušáci, Hohenegger germanizoval Lipinu (Lipinku = Karlshütte) nad Frydkem, Walcher-Uysdall je centrální ředitel komory. – Co ti dva pacholci z Modré se nám už naubližovali, darmo psát a moh bych psát do rána! Perzekuce českého živlu je taková, že i mírný *Opavský týdeník*, a i bázlivé *T[ěšínské] n[oviny]*, které přece před Gérem leží na kolenou, se ozvaly proti nim.³³

Z tohoto pohledu byla tedy také autorova volba pražského *Času*, kde se rozhodl své verše publikovat, zřejmě výhodná, neboť pražská cenzura nebyla obeznámena se slezským prostředím a podvrtné významy Bezručových textů byly mimo její obzor. Básník si toho byl dobře vědom, jak dokládá i jeho dopis Macharovi z 20. prosince 1901: „Jsem státním úředníkem a viděl jsem útisk Habsburků. – Snad vše, co jsem kdy mluvil, znělo tou strunou – vše mohlo vycházet jen v Praze, protože tam ničemu nerozumí – dokonce ne narážkám.“³⁴

Cenzorem sám sobě

Období před první světovou válkou je spojeno s knižním vydáním sbírky pod titulem *Slezské písně* a s dalšími bibliofilskými edicemi sbírky. Dopisem adresovaným přímo Vladimíru Vaškovi – Jan Herben psal na značku Sigma – se 28. října 1907 Bezručovi ohlásil s plánem na knižní vydání *Slezských písní* Vojtěch Preissig.³⁵ V té době byl již celý náklad tří tisíc výtisků *Slezského čísla* rozebrán, a tak i Herben předložil jen o pár dnů později, 4. listopadu, Bezručovi návrh buď na vydání sbírky u Bedřicha Kočího, nebo alespoň na druhé vydání *Slezského čísla* nákladem *Času*.³⁶ Jak víme, autor se rozhodl pro vydání organizované Preissigem, jemuž také v dopisu z 29. listopadu 1907 sdělil své obavy z konfiskace, taktické návrhy, bezpečnostní opatření i rozsah už dříve publikovaného, a tedy cenzurou akceptovaného díla:

32) Petr Bezruč: „Dva hrobníci“, *Besedy Času* 7, 1901, č. 8, 17. 11., s. 57.

33) Petr Bezruč Janu Herbenovi 24. 4. 1899, in B. Štorek (ed.): „Listy Petra Bezruče Janu Herbenovi“, cit. dílo, s. 136.

34) Petr Bezruč Josefu Svatopluku Macharovi 20. 12. 1901, in J. Dvořák (ed.): *Slezské písně v korespondenci*, cit. dílo, s. 73.

35) Památník Petra Bezruče v Opavě (PPB), Bezručovský archiv, Vojtěch Preissig Petru Bezručovi 28. 10. 1907.

36) Srov. Jan Herben Petru Bezručovi 4. 11. 1907, in J. Dvořák (ed.): *Slezské písně v korespondenci*, cit. dílo, s. 54.

Ovšem cenzurou prošly básně *Slezského čísla*, pak ostravskou cenzurou *Dvě dědiny a Vrbice*, olomouckou *Plumlov*, – na veřejných přednáškách *Pole na horách* a *Par nobile* (ty nejnebezpečnější) – takže nebyly dosud cenzurovány *Ptení, Ligotka Kameralna...*, básně poměrně krotké (pro ty, kdož jim nerozumějí). Ale ovšem v Praze vědí o Slezsku tolik jako o Patagonii a cenzori vůbec jsou hlupáci. Ostatně by se mohlo rozeslat dílo snad po práci na adresy a předložený výtisk ať konfiskují. – Tak to dělají všude – já mám v tom zkušenosti.³⁷ Mé listy musíte spálit a korigovaný výtisk *Slezského čísla* rače mi snad vrátit, po vypracování.³⁸

Poznámkou o rozeslání „na adresy“ Bezruč pravděpodobně odkazuje k faktu, že policejnímu ředitelství a státnímu zastupitelství musely být předkládány povinné výtisky periodik nejpozději v den před začátkem prodeje, v případě neperiodických publikací nad pět tiskových archů povinné výtisky předkládány nebyly. Takový taktický postup navrhoval Bezručovi již dříve Jan Herben v dopisu z 27. března 1899: „Jestli Vám to budou konfiskovat, pomýšlím na to, navrhnout Vám vydat básně Vaše najednou ve sbírce. Jak to bude přes 6 [správně 5, MK] tiskových archů, rozhodila by se knížka dříve, než by se předložila cenzuře, a teď ji sbírejte po lidech!“³⁹

Autor se zařazením potenciálně nebezpečných básní váhal a střídavě jejich začlenění odmítal či sám sebe ujišťoval, že malý náklad (zprvu se uvažovalo o dvou stech kusech) a maskující prohlášení, že „všecky písňe jsou čtenářům známy z *Besed Času* a *Ostravského deníku*“,⁴⁰ mohou nebezpečí cenzurního zásahu odvrátit.

O tom, že u publikací o rozsahu nad pět tiskových archů se nepředkládají povinné výtisky bezpečnostním orgánům, ubezpečil básníka v nedatovaném dopisu pravděpodobně z konce dubna 1908 Vojtěch Preissig, který o vydání sbírky jednal se Spolkem českých bibliofilů: „Přimlouvám se proto znova za otištění všech básní, i oněch konfiskovaných, a béru v každém případě na sebe všechnu zodpovědnost; vedle toho nemusím již ujišťovati Vás veškerou svou diskrétností.“⁴¹ Toto povzbuzující právní stanovisko, které snižovalo riziko konfiskace, však stále ponechávalo ve hře disciplinární a existenční či právní důsledky nejen pro redaktora, ale potenciálně i pro autora. Bezruč přesto na situaci v dopisu Preissigovi z 1. května 1908 reagoval návratem k staršímu znění básně *Par nobile*, které původně „změnil slabší pointou, jen z ohledu na cenzuru“⁴² (místo znění „výš pochodně! zde Nathan Löw / a na tom zámku markýz Géro“ restituoval: „Na první vrbu Nathan Löw / a vedle něho markýz Géro“). A souhlasil i se zařazením básně *Markýz Géro*, nadále však trval na vynechání původně konfiskovaných básní. Autorovy obavy ze zařazení konfiskovaných básní zmohl Preissig až návrhem vydat samostatný suplement určený pouze pro subskribenty. Do těchto dodatků byly soustředěny básně *Zem pod horama*, *Markýz Géro*,

37) Zde měl snad Bezruč na mysli vlastní zkušenost s distribucí zadrženého otisku v *Čase*, mohl však též odkazovat k širší praxi, již poznal jako zaměstnanec pošty.

38) Petr Bezruč Vojtěchu Preissigovi 29. 11. 1907, in J. Dvořák (ed.): *Slezské písňe v korespondenci*, cit. dílo, s. 121.

39) Jan Herben Petru Bezručovi 27. 3. 1899, tamtéž, s. 18.

40) Petr Bezruč Vojtěchu Preissigovi 17. 1. 1908, tamtéž, s. 123.

41) PPB, Bezručovský archiv, Vojtěch Preissig Petru Bezručovi [konec dubna 1908].

42) Petr Bezruč Vojtěchu Preissigovi 1. 5. 1908, in J. Dvořák (ed.): *Slezské písňe v korespondenci*, cit. dílo, s. 126.

Par nobile, Ty a já, Den Palackého a Škaredý zjev; tím také vstupují obě konfiskované básně již natrvalo do *Slezských písní*.

Souběžně s přípravou *Slezských písní* se také autor snažil zabránit patiskům svých textů, které pravděpodobně vnímal jako ohrožení komerčního úspěchu chystaného knižního vydání. Zakročit se mělo zřejmě proti brožurám od Gustava Rogera Opočenského vydávaným Karlem Ločákem. Případně se mohlo jednat i o publikaci Vojtěcha Martínka *Básnické dílo P. Bezruče*,⁴³ kde byla poprvé zveřejněna báseň *Kovkop* a z *Ostravského deníku* (zde v rámci článku Adolfa Kubise) a přetištěna původně cenzurovaná báseň *Den Palackého*. Jak ale Bezruč zjistil konzultací s právníkem, ve výkonu autorského práva jej omezovalo vlastní postavení pseudonymního básníka.⁴⁴ Tato autorova snaha zakročit proti patiskům může být však též nahlížena jako další rovina Bezručova autocenzurního působení: potlačování publikace vlastních textů, třeba i za cenu soudní žaloby, a omezování jejich šíření v neupravené či neautorizované podobě, v níž také autor nemohl činit maskující opatření.

Mezitím došlo k demaskování pseudonymu Petr Bezruč. Poprvé byla jeho identita veřejně odhalena již v *Malém Ottově slovníku naučném* (1905–1906), v hesle *Antonín Vašek*, kde byla připojena poznámka: „Jeho syn čes. básník, pseud. Bezruč.“⁴⁵ Zcela pak Bezručovo inkognito likvidoval Adolf Kubis ve své přednášce otištěné v olomouckém *Pozoru* 5. února 1910.⁴⁶ Na možné disciplinární důsledky odkazuje Bezručova reakce v dopisu bratru Antonínovi ze 7. března 1910:

Snad už víte o nekonečném darebáctví; ani mně jméno toho ničemy nejde z pera. Leta a leta podrývá ten námezdný charakter moji existenci: opisuje konfiskované básně, vykřikuje do světa pravé jméno markýze Géra a teď v novinách řekne: P. B. je poštovský úředník V. v Brně, jenž buší do členů cis. rodiny. Kdy se konečně podaří tomu psu mou existenci zničit? Na to je propuštění okamžité: vím dobře, že na každou zprávu v novinách se zavádí s úředníkem disciplinárníka, a můj osud visí na niti!⁴⁷

Výklad Bezručovy pseudonymity se měnil, tak například mohla být na počátku roku 1939 vykládána jakožto přímý důsledek cenzurního tlaku.⁴⁸ Toto zřetězení pomíjí ale chronologii; nejdříve byl pseudonym, související patrně nejen s nebezpečím postihu, ale i s vlastní básnickou stylizací či naturelem stále se za pseudonymem maskujícího autora.⁴⁹ Konfiskace tedy básníka v maximální míře utvrdila v potřebnosti krytí.

Vojtěch Preissig po odchodu do USA vydal v letech 1910 a 1911 bez autorovy činné účasti dvě chicagské edice, nazvané (v kontrastu k vůli básníka, jenž se snažil rozměr autorství

43) Vojtěch Martínek: *Básnické dílo P. Bezruče*, Praha, K. Ločák [1909].

44) Srov. Petr Bezruč Vojtěchu Preissigovi 26. 7. 1909, in J. Dvořák (ed.): *Slezské písně v korespondenci*, cit. dílo, s. 133.

45) „Vašek Antonín“, in *Malý Ottův slovník naučný dvoudílný. Příruční kniha obecních vědomostí*, sv. 2, Praha, J. Otto 1905–1906, s. 1030.

46) Adolf Kubis: „K hlasům z Ostravska“, *Pozor* 17, 1910, č. 25, 5. 2., s. 1–2.

47) Petr Bezruč Antonínu Vaškovi 7. 3. 1910, in J. Dvořák (ed.): *Slezské písně v korespondenci*, cit. dílo, s. 198.

48) „Censura byla výstrahou“, *Národní listy* 79, 1939, 18. 2., č. 49 (Večerník), s. 1.

49) Srov. k tomu František Xaver Šalda: „O básnické autostylizaci, zvláště u Bezruče“, *Slovo a slovesnost* 1, 1937, č. 1, s. 13–28.

co nejvíce upozadit) *Písně Petra Bezruče*. V nich byly básně z původních dodatků vřazeny do celku sbírky, čímž se likvidoval jejich doplňkový charakter. Potlačují se tím ale i důsledky cenzury. Nově byla do sbírky pojata báseň *Kovkop*, s níž autor také spojoval riziko cenzurního zásahu,⁵⁰ a báseň *Haně Kvapilové*. V Praze organizoval nová bibliofilská provedení sbírky Antonín Macek, který Bezručovi již v roce 1903 tiskl báseň *Žně* – tehdy se mu ale autor přihlásil do *Dělnické besídky* pod jménem Leopold Charvát. Vydání ve Spolku českých bibliofilů z ledna 1911 – o němž Macek autorovi sdělil, že básně již v Preissigově vydání prošly cenzurou⁵¹ – přejalo sice z americké edice báseň *Kovkop* (na poslední chvíli byla vyřazena báseň *Haně Kvapilové*, její název zůstal ale registrován v obsahu), avšak rozčlenění na celek „autorský“ (ale bez uvedení pseudonymu Petr Bezruč) a blok vydavatelových dodatků se v knize na autorovu žádost nadále udrželo. Charakter těchto dodatků se sice proměnil zařazením dalších nevybojných básní, které nejsou patrně již tolik nebezpečné (*Žně*, *Motýl*, 1864–1904), geneticky však původně proticenzurní opatření, jímž bylo vytvoření dodatku s omezenou distribucí, ve sbírce zůstalo i v dalších edicích *Slezských písní*.

Po stránce textové prošla edice *Slezských písní* z ledna 1911 bez větších autorských intervencí, jiná situace ale nastala u následujícího vydání z června 1911, které bylo provázeno množstvím Bezručových textových změn. Nové varianty mimo jiné dále oslabily adresnost invektiv. Bezruč to objasnil následovně: „Korigoval jsem, ač nesmírně nerad, některá jména; písně nebyly určeny původně pro veřejnost... psal jsem je pro sebe – proto jsou tam osoby živé: Žije dosud bývalý burmistr Hochfelder, žije Schnapsbrenner [tj. lihopalník, MK] Löw. Jak vidím, kniha se bude čísti podle všeho i po letech – budeme tedy opatrní.“⁵² V básni *Maryčka Magdónova* měnil tak „Hochfelder“ na „Marchfelder“, v básni *Par nobile* pak „Nathan Löw“ nejdříve na „Krieger Löff“, když ho ale Macek upozornil, že nová varianta nezní příliš židovsky, navrhl znění jména „Leiser Löff“. Třetí taková změna je provedena v básni *Den Palackého*, kde verš „tož Rótšild a Gutman, gróf Laryš a Vlček“ variuje na dvou místech ve znění „ti nesmírní bohatci cizí mi víry, / ti mužové skvělých a vznešených názvů“, což je verze paralelní k veršům z básně *Já* („Kolem jdou bohatci cizí mi víry, / [...] / mužové slavných a vznešených názvů“), o jejichž autocenzurní povaze jsme již mluvili.

Tyto proměny byly doprovázeny přiřazováním nových textů, jimiž se autor podle svých slov snažil maskovat rebelantský ráz sbírky. Tak vyznívá charakteristika nově do sbírky začleněné básně v dopisu Antonínu Mackovi ze 6. března 1911: „Přidal jsem krotkou básničku *Idyla ve mlýně* na konec – nestojí za řeč, ale je s jinými krotkými jakousi maskou, aby knížka tak moc nekřičela... Aufputz, jak říkají Němci.“⁵³ Další zastírací manévry byly pak spojeny s pokusem o předatování sbírky, když pod vydavatelskou poznámku, vyčleňující texty zařazené do sbírky rozhodnutím editora, byla připojena věta: „Líc vlasti autorovy se změnila, tak vypadala před dobrými 20 lety, kam spadají písně.“⁵⁴ Přesné důvody pro akceleraci těchto autocenzurních změn, jež edici z června 1911 zřetelně vyčleňují z linie

50) Srov. v dopisu Petra Bezruče Janu Herbenovi ze 7. 4. 1900: „byl by býval *Kovkop* první přeškrtnut, ten byl napsán prvý“, in B. Štorek (ed.): „Listy Petra Bezruče Janu Herbenovi“, cit. dílo, s. 150.

51) Srov. Petr Bezruč Antonínu Mackovi 24. a 26. 1. 1911, in J. Dvořák (ed.): *Slezské písně v korespondenci*, cit. dílo, s. 84, 86.

52) Petr Bezruč Antonínu Mackovi 6. 3. 1911, tamtéž, s. 87.

53) Tamtéž.

54) Petr Bezruč: *Slezské písně*, Praha, Spolek českých bibliofilů [červen] 1911, s. 106.

ostatních vydání, ale neznáme, domněle sporné básně byly již vesměs několikrát a pravděpodobně bez důsledků pro autora zveřejněny; ani kontext se v období mezi lednem a březnem, kdy byly úpravy provedeny, nijak výrazně nezměnil. Domníváme se, že Bezruč zde teprve opožděně reagoval na proměnu charakteru vydání. Obě nové bibliofilské edice jsou totiž prezentovány jako „lidové“, čemuž odpovídá i výše nákladu: tři a půl tisíce kusů lednového a čtyři a půl tisíce kusů červnového vydání.

Autor zde tedy pokračoval v zakrývání adresnosti invektiv jednak vyrovnáváním autocenzurních znění a jednak změnami v pojmenovávání osob. Složitěji byla zato koncipována čerstvá praxe zastírání invektivního charakteru textů přiřazováním nových básní, jež měly mimo jiné odvést pozornost od vlastního sdělení.

Epilog: Vladimír Vašek ničitel

V průběhu první světové války byl autor zatčen, vězněn a vyšetřován za zločin velezrady,⁵⁵ jehož se měl dopustit publikací dvou oslavných básní na cara a ruskou armádu v exilovém časopise *L'Indépendance Tchèque* (1. června 1915). Válečná epizoda se však problematiky cenzury *Slezských písní* dotkla pouze volně. V průběhu vyšetřování, kdy byl autor hned 6. září 1915 suspendován z místa poštovního kontrolora, byla posouzena též Bezručova tvorba i korespondence a básník byl na základě této expertizy charakterizován jakožto osoba politicky nespolehlivá a státu nepřátelská. V důsledku toho bylo navrženo jeho přeložení. V roce 1916 bylo prověřováno disciplinární oznámení z 25. dubna 1916, které se vztahovalo jednak k básním z *L'Indépendance Tchèque*, jednak ke *Škaredému zjevu* a *Dni Palackého* (přihlíželo se i k *Ostravě*). Vzhledem k tomu, že vyšetřování kvůli zločinu velezrady bylo zastaveno a že od konfiskace uplynulo sedmáct let, bylo disciplinární stíhání dekretem z 20. října 1916 zastaveno. Bezruč jako poštovní kontrolor byl však zbaven úřadu až do jara 1918.

Po válce došlo k zásadní proměně kontextu. Bezručovy *Slezské písně* byly po vzniku republiky vnímány jako pevná součást národní literatury, a tak se například i četné anti-semitsky zahrocené invektivy ocitly prakticky mimo dosah cenzurních opatření. Sbírká tedy mohla vyjít svobodně, bez cenzurního tlaku. Nicméně i tak se za republiky dostaly *Slezské písně* do podezření ze závadnosti, a to v případě cenzury filmu *Šachta pohřbených idejí* (1921, premiéra 1922, rež. Rudolf Myzet a Antonín Ludvík Havel), kde podle Bedřicha Weigerta bylo pro ponechání Bezručových veršů citovaných v mezititulcích nutno, aby výrobce prokázal, že citáty odpovídají znění ve *Slezských písních*.⁵⁶

Tuto interpretaci zpochybnila ale Eva Strusková ve studii *Causa Šachta pohřbených idejí*, kde k tomu uvádí:

Nabízí se [...] předpoklad, zda v tomto případě nespojil B. Weigert jinou cenzurní aféru, která se odehrála za asistence tisku od léta 1920 do poloviny roku 1921, s Havlovým filmem. Jednalo se o film *Z Bezručova kraje*, který hodlala uvést též firma American-Film. V případě tohoto snímku musel skutečně P. Bezruč osobně odpovídat ministerstvu vnitra na dotaz,

55) Srov. především publikaci B. Pračka, O. Králík, J. Dvořák (eds.): *Bezručův proces*, cit. dílo. Srov. též pododdíl „Příchod velké války (1914–1916)“, s. 550.

56) –ert. [= Bedřich Weigert]: „Glosy k filmové cenzuře“, *Film 2*, 1922, č. 4/5, s. 2, 4.

zda je, či není autorem inkriminovaného titulku filmu. U *Šachty* však písemnosti neobsahují žádný poukaz na závadnost Bezručových veršů. Přesto se však lze domnívat, že již při úpravě II. verze filmu výrobce některé Bezručovy citáty vypustil. Svědčí o tom zejména jistá asymetrickost jejich využití. V dochované verzi jsou začleněny pouze tři citace: úvod z básně *Ostrava* tvoří vstup do I. oddílu, její závěrečná část uzavírá II. díl filmu. Úryvek z básně *Návrat* je začleněn až do V. dílu. Podle vzpomínek tvůrců filmu však každý díl uváděl samostatný citát.⁵⁷

Nepřítomnost působení cenzury se poprvé mohla v textu sbírky projevit u vydání z roku 1919. Posuny se týkaly například náhrad neurčitých zájmen „kdos“ nebo „kdosi“ proprii „Prus“ v básni *Hučín*, „žid“ v básni *Sviadnov* či „Géro“ v básni *Pětvald II*. Stejným směrem mířily například i varianty „polského kněze jsem vyhodil z chrámu“ místo „cizího kněze“ či „rektora z německé udeřil školy“ místo „cizácké“ v básni *Já* nebo zkonkrétně znění básně *Úspěch*, kde místo verše „pochodeň k půlnoci vzplála“ čteme „pochodeň k Těšínu vzplála“. Ze srovnání všech změn *Slezských písní* ale také plyne, že je problematické krátce spojovat tyto úpravy výhradně s proměnou kontextu, a chápat je tedy automaticky jako důkazy staršího ohledu vůči cenzuře. K obdobným náhradám docházelo totiž i u vydání z roku 1930 či z roku 1937, kde jsou například pronomina „kdos“ či „kdosi“ nahrazena slovy „vojín“ (*Opava*), „chlop“ (*Oni a my*) nebo „vrah“ (*Ligotka Katedralna*).

Tyto změny, které přineslo ve větším rozsahu vydání z roku 1937, respektive jejich negativní hodnocení například v recenzi Zdeňka Vavříka⁵⁸ či v reakci Bedřicha Beneše Buchlovana,⁵⁹ se koncentruje v obrazu autora jako brusiče, „padělatele“ a chladného „ničitele“ *Slezských písní*. Recepce následujících vydání pak tuto konkretizaci rozpracovávala. Tak Jan Strakoš v článku *Petr Bezruč a - cenzura* interpretoval některé Bezručovy varianty z vydání z roku 1938 jako výraz autocenzury:

Tvrdíme však, [...] že Petr Bezruč měl také chvíle, kdy to před cenzurou **prohrával**, někdy i velmi bledně. A to bylo tehdy, když se stal **cenzurem** svých básní **on sám**, ať už proti své vůli nebo z návodů zdánlivě ušlechtilých, z přílišné ohleduplnosti k národnostním menšinám nebo k různým stavům, nebo z pouhého jazykového botanizování.⁶⁰

Toto pojetí autorských změn, které se zakládalo na dobovém hodnocení puristicky orientované péče o jazykovou kulturu, estetickém ocenění nových variant například z hlediska rytmiky a koherence a jejich kulturně-politickém posouzení coby projevu tzv. moravského separatismu, spoluutvářelo i přijetí pozdějších edic a vedlo také v konečném důsledku i k (z určitého pohledu též cenzurnímu) odmítnutí textu poslední ruky jakožto výchozího textu pro tzv. kanonické vydání sbírky.⁶¹

57) Eva Strusková: „Causa Šachta pohřbených ideí“, *Iluminace* 4, 1992, č. 1, s. 73-97, zde s. 84-85.

58) Jan Uvíra [= Zdeněk Vavřík]: „Vladimír Vašek, ničitel“, *Listy pro umění a kritiku* 5, 1937, s. 486-487.

59) Bedřich Beneš Buchlovan: „Slezské písně v edici SMK“, *Bibliofil* 14, 1937, s. 146-150.

60) Jan Strakoš: „Petr Bezruč a - cenzura“, *Bezručův lid* 1, 1939, č. 12, 25. 2., s. 1.

61) Srov. např. recenzi Jiřího Pistoria „Bezručovy Slezské písně“, *Kritický měsíčník* 7, 1946, č. 10/11, s. 259-260; knižně pod názvem „Nové vydání Bezručových Slezských písní,“ in týž: *Doba a slovesnost*, eds. Zuzana Jürgens, Jiří Pelán, Praha, Triáda 2007, s. 470. Pistorius zde mimo jiné považuje vyřazení básně *Kalina II* za projev „politického taktu“.

Cenzura se tedy u Bezruče projevila iniciačním administrativním postihem, na nějž navazovala redakční strategie a též vlastní autocenzurní postup mající u tohoto autora až perzistentní charakter. Tyto tzv. vnější vlivy se již od časopiseckých otisků vepsaly natolik hluboko do dějin textu, že je nejenom nelze jednoduše odstranit, ale ani je nadále nelze vnímat pouze jako vnější. Působily zde jak restriktivně, tak i produktivně. Autor vytvořil další básnické texty jako náhradu za texty konfiskované, podnikl nové úpravy a zformoval také své výrazové prostředky tak, aby clonily invektivní a podryvnou část sdělení. Právě tento tlak, respektive autorská reakce na něj,⁶² formovaly spolu s jejich invektivní povahou charakter Bezručových *Slezských písní* a spoluvytvářely jejich básnické kvality. Toto napětí tematizuje i Jan Strakoš:

Neměly býti básníkovy náměty vysloveny ještě naléhavěji? Nezněly snad v nejpůvodnějším znění mnohem otřesněji, než jak je známe? Neplynuly bouřnějším ještě veršem a nebyly ztlumeny právě s ohledem na cenzuru? Anebo: nestaly se dokonalými útvary básnickými právě proto, že jejich žhavé jádro muselo býti ztlumeno umělou násadkou, oním stylově tvůrčím *con sordina*, jež je pro Bezruče při vši vnější robustnosti, spíše zdánlivé než skutečné, tolik příznačné?⁶³

A tak se obě zdánlivě konkurenční charakteristiky, nepokrytě revoltující i zastíravě ztajená, nevyklučují, ale účinkují souběžně, a Bezručova poezie se i proto jeví jako výsledek spolupůsobení otevřenosti a zahalenosti invektivy, slučující dokumentární prvky s prostředky literárními, s alegorií, ironií, perifrázemi a symboly.⁶⁴

62) Srov. též František Trávníček: „Ve službách celku“, *Svobodné noviny* 3, 1947, č. 215, 14. 9., s. 5, kde čteme mimo jiné: „Cizácká (tj. německá) škola – prokletý vrah mojí školy – vyžeň tu spřež cizí z Beskyd – tisícům k útoku zavel – přijde den, zúčtujem spolu – rudá pochodeň – démon Pomsty...“, to byla v rakousko-uherském mocnářství slova velmi smělá, tvrdá, nestravitelná. Slezský bard je dovedl mistrně zamaskovat zdánlivě neutrálním obsahem. V básni *Kyjov*, která má nevinný ráz veselé písně [...], prohlašují ztepilí šuhaji v čižmách a děvčice v sukničce rudé: „My nevíme o pánu žádném“, a vzpurně se ptají: „Kdo chce nás bít, kdo chce nás urazit?“.

63) Jan Strakoš: „Petr Bezruč a – censura“, *Bezručův lid* 1, 1939, č. 12, 25. 2., s. 1.

64) Srov. Miroslav Červenka: „Petr Bezruč“, in Rudolf Havel, Jiří Opelík (eds.): *Slovník českých spisovatelů*, Praha, Československý spisovatel 1964, s. 29–30.